

Porijeklo znanstvenog izučavanja političkog sistema

Štefica Deren-Antoljak

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Pregledom nekih od najvažnijih predstavnika političke misli autorica ukazuje na začetke i početne elemente istraživanja političkog sistema. Nastanak političkog sistema pogrešao je vezivati uz razmah političke znanosti u Sjedinjenim Američkim Državama početkom 20. st. ili pak uz pojavu samoga izraza politički sistem (izraz »politički sistem« relativno je nov: nastao je 50-tih godina u SAD, u Jugoslaviji tek 1963, a u SSSR-u je ušao u upotrebu 1971). No, znanstveni pogled na politiku i politički sistem autorica veže uz nastanak objektivnih društvenih pretpostavki u kojima je Marxova i Engelsova misao našla ishodište konstituiranja znanstvenog razumijevanja politike i političkog sistema, te ostvarila sintezu teorije i prakse. Iako su društvene i političke ideje uvijek određene nizom društvenih, političkih i idejnih okolnosti u kojima se razvijaju, one se nadovezuju i na prijašnja misaona i teorijska dostignuća i saznanja, koja su se u toku historijskog procesa mijenjala, usavršavala i dograđivala.

Politički sistem kao poseban predmet političke znanosti i kao samostalna znanstvena disciplina koja se diferencira i odvaja od srodnih, tradicionalnih znanstvenih disciplina državnog i ustavnog prava i postaje autonomno područje znanstveno-istraživačkog i pedagoškog rada relativno je novijeg datuma. Međutim, zameci i tragovi onog što čini njegovu suštinu i njegov sadržaj, pa prema tome i specifičan predmet političkog sistema mogu se tražiti u prošlosti koja seže do antičke misli. Početni elementi istraživanja političkih fenomena društvenog života prisutni su kao misaono razmatranje o politici i društvu već kod najznačajnijih političkih mislilaca antičkog perioda.

Činjenica što je politički sistem u pojedinim društvenim sredinama i u raznim periodima stjecao i još stječe legitimitet znanstvene discipline, ukazuje na to da politički sistem u velikoj mjeri dijeli sudbinu svih nastojanja i težnji da se politička znanost društveno i znanstveno fundira i konstituiraju kao novo znanstveno područje.

U takvoj situaciji osnovno je pitanje: koji su društveni faktori i utjecaji uvjetovali potrebu za nastankom, uobličavanjem i konstituiranjem političkog sistema kao nove, samostalne znanstvene discipline koja proučava samo po-

jedine aspekte društvene stvarnosti te potencirali njegovu afirmaciju u suvremenom društvu upravo u određenome historijskom momentu? Zašto je nastala potreba za diferencijacijom znanstvenog spoznavanja unutar tradicionalne klasifikacije znanstvenih disciplina? Zašto je i na ovome znanstvenom području došlo do društvene podjele rada?

Očigledno je da takva potreba proizlazi iz više posebnih razloga. Prvi je svakako povezan s visokim nivoom razvoja znanosti uopće, s procesom produbljivanja i akumuliranja ljudskog znanja o politici i društvu, kao i s razvojem analitičkih instrumenata što ih je razvila i proširila suvremena znanost. Znanje koje je predmet proučavanja nove znanstvene discipline doseglo je određeni opseg, teorijsku i koncepcijsku razinu, pa su znanstvene spoznaje o politici i društvu kao i njihova praktična primjena toliko uznapredovali da se više ne mogu obuhvatiti i razvijati unutar uspostavljenih znanstvenih disciplina. Akumulirana je ogromna empirijska građa, što omogućuje da izgrađujemo metodu komparativne analize. Pored mnoštva empirijskih podataka, novih analitičkih instrumenata i novih saznanja što ih je donio razvoj društvenih znanosti, posljednjih desetljeća stvaraju se teorijske osnove i otkrivaju novi metodološki postupci koji vode k novome pristupu politici kao jedinstvu teorije i prakse.

Drugi razlog moramo tražiti u promjenama društvenih odnosa koje će biti predmet nove znanstvene discipline. Počeci toga zaokreta jesu u prvim desetljećima dvadesetog stoljeća, koja se mogu smatrati prekretnicom u tome pogledu. Burnim i revolucionarnim gibanjima iz 1848, kada proleterijat prvi put izlazi na političku scenu, a naročito 1871. porazom Pariške komune, započinje nova etapa političkog razvitka građanskog društva. Tu etapu karakterizira prestrukturiranje društvenog i političkog života od liberalizma prema epohi državnog kapitalizma. S jedne strane, dolazi do ekonomske ekspanzije koju nosi građanska klasa a, s druge strane, do dubokih i dalekosežnih unutrašnjih političkih promjena pojedinih suvremenih društava.

Zbog strukturalnih promjena suvremenog društva, političko djelovanje prima novo značenje koje ranije još nije imalo. Sve je izraženija pojačana uloga svjesnoga političkog faktora u društvenim kretanjima. Silan razvoj materijalnih proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje i saobraćaja, koji daje pečat svim oblicima života modernog čovječanstva, dovodi do goleme koncentracije ekonomske, političke i vojne moći. Država koja je u vrijeme liberalnog kapitalizma bila čuvar privatnog interesa pojavljuje se u dvadesetom stoljeću kao moćna, birokratizirana moderna država s ogromnim administrativnim aparatom i militarističkim elementima. Njezina uloga postaje aktivnom u tom smislu što država regulira privredu i što preuzima na sebe veoma tešku i odgovornu ulogu da svojim mjerama i instrumentima osigura nesputane uvjete normalne društvene reprodukcije kapitala i potakne opći privredni razvitak. Vjerovalo se da će ona moći svojim mjerama riješiti nagomilane socijalne probleme. Takva država mijenja fizionomiju modernog društva iz njegove liberalne faze i pretvara ju u stvarnu zajednicu modernog društva. Značajan pokazatelj tih unutrašnjih političkih promjena jest i pojava izgrađenoga, moćnoga, birokratiziranoga i organiziranoga političko-partijskog sistema koji preuzima cjelokupnu društvenu i političku vlast u suvremenom društvu i koji mijenja političko predstavništvo u klasičnom smislu. Predstavnička vlada pretvara se u vladu političkih partija. Važno je, svakako, istaknuti ulogu javnog mnijenja u

društvenom životu, kao i interesnih grupa i drugih oblika političkog organiziranja što nastaju iz prestrukturiranja suvremenoga društva.

Sfera političkog postupno se širi i zihvaća različite aspekte života unutar određenih društava; ona ulazi u sve pore ljudskih odnosa. Suvremeno društvo sve više postaje politizirano društvo, a politika koja je ranije bila integrirana u državi i njezinoj formalnoj organizaciji postaje integralnom pojavom suvremenog svijeta.

Raspadanjem kolonijalnog sistema i stjecanjem nezavisnosti poslije drugoga svjetskog rata mnoge zemlje Afrike, Azije i Srednjeg Istoka izbijaju na pozornicu međunarodnih zbivanja kao značajni činioci koji počinju igrati politički odlučujuću ulogu. Od najvećeg značaja su sveukupni unutrašnji procesi i odnosi koji se odvijaju u ovim zemljama, s obzirom da u mnogim od njih nisu, zbog historijskih uvjeta, postojale dovoljne tradicije političkog organiziranja masa. Ono što je mnogo značajnije i što treba istaknuti jest da u mnogim novooslobodenim zemljama ne postoje demokratske tradicije, jer u kolonijalnom periodu nisu postojali uvjeti za razvijanje demokratskog života po uzoru na građansku demokraciju.

U sferi političkog života u mnogim od tih zemalja, iako različitog intenziteta i pored velike materijalne, društvene i kulturne zaostalosti, sve se više afirmira i prevladava progresivna ideja o socijalističkom rješavanju svih oblika nerazvijenosti i pronalaženju specifičnih oblika klasno-slojne strukture i daljnjeg društveno-ekonomskog razvoja. Za socijalizam kao društveno-politički cilj kome teži ljudsko društvo opredjeljuju se mnoge vladajuće političke snage u nerazvijenim zemljama (bez obzira na često sasvim oprečna shvaćanja, kriterije i ocjene socijalizma). U političkoj strukturi zemalja u razvoju djeluju vrlo raznorodni činioci. S jedne strane, djeluju vrlo arhaični oblici i institucije, a snažan je i utjecaj religije i tradicije a, s druge strane, postoje suvremene političke strukture. Sve to unosi u sadržaj političkog života, u odnose između društva i države, društva i političke vlasti novu dimenziju čije znanstveno objašnjenje nije moguće u tradicionalnim oblicima političkih odnosa i političke organizacije države, odnosno normativnom interpretacijom politike, nego traži dublje proučavanje i poznavanje političkih fenomena, političkih odnosa i fundamentalnih procesa kao integralnoga dijela društvene stvarnosti. Sve je jasnije da su normativističko tretiranje političkih institucija i tradicionalni pristup u proučavanju političkih pojava nedovoljni za razumijevanje složenih unutrašnjih i vanjskopoličkih pojava, procesa i odnosa što ih nameće suvremeni život u zemljama u razvoju. Prema tome, i taj faktor, pored već navedenih, rađa potrebu za sistematičnijim proučavanjem odnosa i pridonosi da se politički sistem institucionalno osamostali i afirmira kao samostalno znanstveno područje.

Vrhunska dostignuća i njihova praktična primjena u proteklih pola stoljeća dobili su goleme razmjere, čime postaju temelj cjelokupnoga društvenog života i napretka. Takav razvoj i dostignuća u prirodnim znanostima, a prije svega u fizici, matematici, biologiji, kibernetici, mehanici i antropologiji, pridonose da se egzaktnost metodoloških postupaka tih znanosti prenosi u istraživanje društvenih i političkih problema.

Na potrebu za konstituiranjem političkog sistema kao nove znanstvene discipline utjecao je, bez sumnje, i razvoj i stvaranje opće, znanstveno zasnovane sociološke teorije o društvenoj strukturi i faktorima koji određuju pra-

vac društvenog razvoja. Prvu znanstveno utemeljenu kritiku formalističkog shvaćanja politike, koja se bavi isključivo proučavanjem institucionaliziranih oblika političkih pojava i političke organizacije države, nalazimo već u ranim radovima Marxa i Engelsa (*Francusko-njemački godišnjaci*, *Njemačka ideologija*, *Kritika Hegelove filozofije prava*). U istraživanjima osnivača znanstvenog socijalizma dana je teorijska i metodološka osnova znanstvenoga koncepta političkog sistema.

Svijest o nedovoljnosti normativne interpretacije politike, odnosno normativističkog objašnjenja i razumijevanja političkih pojava, procesa i odnosa u okviru pravnih znanosti, nakon drugoga svjetskog rata ruši mit o glorifikaciji znanosti o državi i pravu. Sve je jasnije da se pravnom znanošću ne mogu obuhvatiti slojevitost i svo bogatstvo pojavnih oblika političkog života, sve političke pojave i svi politički faktori koji su konstitutivni element suvremenoga političkog sistema, unatoč činjenici što postoji uska povezanost i isprepletenost između prava i politike.

Kriza pravnog normativizma, koja proizlazi iz neuspjeha da se odgovori na brojna pitanja i probleme vezane uz razumijevanje odnosa države, politike i društva, stvorila je potrebu za oslobađanjem od dogmatsko-etatiističke interpretacije države i politike te izgradnjom i primjenom teorijskih i specifičnih metodoloških postupaka prilagođenih istraživanju političkih fenomena i proučavanju političkih odnosa koji će omogućiti da se objašnjenje političkih procesa, političkih pojava i oblika političke organizacije društva te osnovne zakonjernosti političkog razvoja traže u povezanosti s osnovnim društvenim procesima, klasnim i drugim interesima, neovisno o tome kako su zamišljene i ustavnim dokumentima formulirane.

Razvoju političkog sistema kao zasebne znanstvene discipline pridonose politička i duhovna klima, kao i značajne demokratske tekovine naše epohe, prije svega promjene u pravcu sve veće demokratizacije društva, države i politike. Tome se pridružuju i duboke promjene u društvenom položaju osnovnih klasnih snaga, kao i promjene u njihovoj ideološkoj orijentaciji. Svi ti faktori i okolnosti što su pridonosili i utjecali na konstituiranje političkog sistema kao samostalne znanstvene discipline usko su isprepleteni te se moraju promatrati u međusobnoj interakciji.

II

Iako među teoretičarima političkog sistema ne postoji jedinstveni stav i mišljenje o začecima znanstvene interpretacije problematike političkog sistema (jedni to vezuju isključivo uz suvremenu epohu, a drugi joj nalaze izvore i elemente u antičkoj filozofiji), ipak već i površni pogled na povijest pokazuje da se neki elementi ovoga koncepta mogu naći u dalekoj prošlosti i da razmišljanja o tome, kao i proučavanje političkih pojava počinje u antičkoj Grčkoj.

Bez obzira koliko je grčka politička misao (koja je stoljećima snagom i ljepotom misli nadahnjivala i inspirirala brojne teoretičare širom svijeta) bila utjecajna i značajna za kasniji razvoj političke pa i pravne misli, za istraživanje politike i pojedinih aspekata političkog sistema, ipak ta misao nije mogla prevladati uvjete svoje historijske epohe. Ona nije mogla dati svestrane i cjelovite analize proučavanih fenomena, niti su to bili precizni i sistematski zahvati, znanstveno konceptualizirani i dovoljno sistematizirani. Mnoga razmi-

šljanja, iako su bila rezultat razrade konkretnih opažanja i analiza problema tog doba, ipak su karakterom, dometom i značajem misli, a posebno zaključaka ograničena važenja.

Mnogi osnovni pojmovi nisu bili znanstveno utvrđeni, jer u tadašnjim uvjetima — ekonomskim, socijalnim i političkim — njihovi tvorcima nisu mogli, zbog nerazvijenosti društvenih i političkih znanosti, posebno nerazvijenosti metodologije izučavanja društvenih i političkih pojava, nepoznavanja ogromnoga empirijskog materijala, neizdiferenciranosti pojmova, nepoznavanja mnogih elemenata koji će kasnije postati konstitutivnim dijelovima političkog sistema, doći do mnogih novih saznanja i znanstvenih rezultata relevantnih za koncipiranje i razvijanje sistematske teorije i problematike političkog sistema u cjelini. Sve je to donio razvoj društvenih i političkih znanosti posljednjih desetljeća, naročito sociologije, koja svojom osnovnom metodološkom orijentacijom utječe na napuštanje tradicionalnoga pristupa u proučavanju društvenih i političkih pojava. Oni su dali sliku socijalnih i političkih zbivanja svog doba, ali nisu uspjeli otkriti i znanstveno objasniti izvore i bit ispitivanih socijalnih i političkih proturječnosti, tendencije društvenog razvoja i unutrašnje odnose što su nastajali u okviru tadašnjih društava. Njihove su ideje odraz tadašnjeg stupnja razvoja društva i vremena u kojemu su živjeli i djelovali. Usprkos ograničenosti dometa tadašnjih spoznaja, izuzetnost njihovih političkih ideja u historiji političke misli nije umanjena.

Da je politika predmet interesa ljudske misli još od najstarijih vremena pokazuju Platon i Aristotel čija djela¹ još od najstarijih vremena pa do suvremenog doba utječu na saznanja o politici i o drugim oblastima društvenog života.

Dok Platon u svojoj *Državi* (Republici) proučava i konstruira model jedne idealno ili pravedno uređene države, države kakva bi trebala biti prema njegovoj viziji — da služi kao sredstvo kojim bi se postigao osnovni cilj čovjeka: sreća, i to putem čovjekova moralnog usavršavanja — Aristotel pak u želji da otkrije pravu društvenu stvarnost i suštinu države promatra i proučava državu, prije svega, realistički.

Kada je riječ o pristupu izučavanju političkih pojava i oblika političke organizacije, posebno je važno istaknuti da u Aristotelovu proučavanju stvarne suštine države i mehanizma političke vlasti nalazimo već značajne elemente sociološke metode. To znači da postoje pokušaji da se oblici političke organizacije i političke pojave ne objašnjavaju vanjskim obilježjima, to jest time kako su organizirani nosioci političke vlasti i kako su regulirani odnosi među njima (tzv. formalistički i normativistički pristup), već se političke institucije i način njihova funkcioniranja nastoje objasniti kao integralni dio društvene stvarnosti kojom su te institucije (društveno) uvjetovane. Takav pristup omogućuje da se uoči (iako u ograničenom obliku) povezanost između socijalne strukture, psiholoških, historijskih i drugih faktora, s jedne strane, i oblika državnog uređenja kao pojave koja je time uvjetovana, s druge strane.

Aristotel je teoretičar robovlasničke države, pa čovjeka i čovjekova politička shvaćanja objašnjava ljudskom prirodom,² za razliku od suvremene zna-

1 Platon, *Država*, Kultura, Beograd 1969; Platon, *Zakon*, Naprijed, Zagreb 1974; Aristotel, *Politika*, Kultura, Beograd 1960.

2 Čovjek je stvorio porodicu u kojoj je sve zajedničko i koja prethodi stvaranju države. Udruživanjem više porodica formira se seoska skupina, a od više općina nastaje grad (polis) koji se u Aristotelovu učenju poklapa s pojmom država.

nosti koja prirodu čovjeka želi objasniti njegovim radom i položajem u društvu. Ropstvo je za Aristotela prirodna i nužna pojava te ga opravdava time što je jedan dio ljudi po prirodnim osobinama »niži« pa se zato mora pokoravati onome dijelu ljudi koji je priroda obdарила »višim« osobinama. Drugim riječima, jedni su po prirodi slobodni i određeni da zapovijedaju, a drugi su robovi i moraju se pokoravati. Takvo shvaćanje o ropstvu kao o prirodnoj instituciji jasno ukazuje na društvenu uvjetovanost Aristotelove misli.

Čovjek je po prirodi »političko biće« te je i ljudska djelatnost moguća samo kao djelatnost u polis i u tom smislu kao politička djelatnost. Političko, koje za Aristotela znači cjelinu odnosa u kojima živi slobodni građanin, jest nerazdvojno povezano s društvenim. Unutar antičkog polisa kao društvene organizacije (koja je vlasnik zemlje) to je moglo biti tako, jer netko može posjedovati zemlju samo ako je građanin polisa, a istodobno on može biti slobodan građanin samo ako ima zemlju.

Aristotel kao ideolog robovlasničke klase zastupa pogled na državu kao organizaciju slobodnih građana, a ne cijeloga društva. Učenje o prirodnoj razlici između slobodnog čovjeka i roba pridonijelo je i njegovu shvaćanju da je cilj države stvaranje »dobrog« života, ali ne za sve, već samo za slobodne ljude. Država treba da ostvari sreću ljudi. Robovi nisu članovi države i na njih se, prema tome, ne može primijeniti učenje o »dobrom« životu, budući da se ono sastoji u oslobađanju fizičkog rada koje se ostvaruje robovskim radom. Takvo shvaćanje prirode rada i suštine ciljeva države te isticanje superiornosti slobodnog čovjeka nad robovima, zajedno s gledanjem da su Grci iznad svih ostalih naroda i svodenjem države na polis, unatoč istančanim analizama umnogome je pridonijelo ograničenu dometu Aristotelove misli.

Realistička i empirijska metoda,³ koja je djelomice karakteristična za Aristotelov pristup razradi problematike suštine države, pa prema tome i politike, svakako je ono što i danas impresionira suvremene istraživače.

Razvojem historijski novog, tzv. građanskog načina proizvodnje odbacuju se feudalne političke institucije, srednjovjekovni duh i politički moralizam, jer znače smetnju razvoju kapitalizma. U takvim uvjetima dolazi do prodora novih političkih ideja koje su odraz tadašnje buržoazije. Interpret te nove epohe i zagovornik novih klasa koje se rađaju jest *Niccolo Machiavelli*.

Machiavelli ne traži inspiraciju i poticaj za svoje političke ideje u načelima religije, božanskom autoritetu, misticizmu teologije i u srednjovjekovnome

³ Aristotel je sistematskim proučavanjem historijski danih državnih oblika, obrađenih u zborniku *Politije* (Državni ustavi) koji je sadržavao 158 helenskih i nehelenskih politija, iskustvenim putem stvarao svoju teoriju države. Dio *Politije*, sačuvan pod nazivom *Ustav atenski*, sastoji se od historijskog dijela u kome je izložen ustavni razvitak Atena od najstarijih vremena do Aristotelova doba i od sistematskog dijela u kome se raspravlja o uređenju atenske države, odnosno o organizaciji vlasti i ustavnim pitanjima u Ateni u Aristotelovo vrijeme. Prema Aristotelovu mišljenju, »državno uređenje i državna uprava označuju jedno te isto, a državna uprava je isto što i suverena vlast u državi koja nužno pripada ili jednom čovjeku ili malom broju ljudi ili većini. Oni oblici državnog uređenja u kojima jedan čovjek ili malo njih ili većina vlada na opću korist su nužno ispravni, a oni pak u kojima se vodi računa samo o interesu tog jednog čovjeka ili manjine ili većine koja vlada predstavljaju izopačavanje« (Aristotel, *Politika*, str. 83).

političkom moralizmu, već u konkretnome društvenom i političkom realitetu. Dok je u starom vijeku politička teorija shvaćana u suštini kao dio morala, u srednjem vijeku kao dio teologije, Machiavelli ju shvaća kao samostalnu znanost.

Zbog izrazitih sklonosti i smisla za pronicljive političke i realističke analize problema vlasti, politike i države te pojedinih elemenata oblika vladavine, a koje su došle do izražaja u gotovo svim Machiavellijevim djelima no ponajviše u dvije njegove političke rasprave: u *Vladaru* i u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija*,⁴ kao i zbog novog pristupa istraživanju društvenih i političkih fenomena — realističke metode — Machiavellija s pravom nazivaju ne samo utemeljiteljem moderne, samostalne političke znanosti, već i utemeljiteljem teorije političkog realizma.

Time što je odvojio politiku od teologije i teoloških gledanja po kojima u politici uvijek treba vidjeti božju riječ i djelo te po tome što je državu shvaćao kao posebnu, veoma važnu pojavu društvenog života i primjenjivao realističko-empirijsku i psihološku metodu u istraživanju političkih pojava, Machiavelli nesumnjivo unosi nove elemente, do tada nepoznate u političkoj teoriji. To pak znači bitni raskid s tradicijom, odbacivanje mistike i srednjovjekovnog shvaćanja politike i države.

Machiavelli se oslanja na objektivnu, zbiljsku istinu stvari, na neposredno iskustvo i neposredna opažanja na kojima temelji svoja proučavanja fenomena vlasti i države i gradi novu koncepciju politike. On traži neposredne uzroke pojava koje proučava i nalazi ih u realnim činjenicama: društvenim ili individualno-psihološkim. U poznatome političkom spisu *Vladar* Machiavelli kaže: »Ali namjera mi je da napišem nešto korisno po onoga koji će razumjeti, pa mi se činilo da je mnogo doličnije držati se zbiljske istine stvari negoli njezina privida.«⁵ On napušta dotadašnje apstraktne ideje političke filozofije o idealnoj državi i općem dobru, koje se temelje na vječnim principima razuma, i suprotno tome traži uzroke zbivanja i mehanizma političke zajednice u konkretnoj društvenoj praksi. »Mnogi su zamišljali republike i monarhije za koje se nikada nije vidjelo ni čulo da su odista postojale. Od toga kako se živi do toga kako bi valjalo živjeti toliko je daleko da onaj koji zanemaruje ono što se radi zbog onoga što bi se imalo raditi, prije da nastoji oko svoje propasti, negoli oko održanja.«⁶ Kao što se vidi, Machiavelli ne želi da piše o onome što bi trebalo da bude, on ne raspravlja o idealnoj državi, o apstraktnom idealu pravde i jednakosti, već o onome što jest.

Machiavelli pažljivo promatra, ispituje, opisuje i objašnjava konkretne oblike stvarnosti i utvrđuje činjenice. On istražuje oblike vladavine onako kako nastaju, odnosno kako se stječu, zadobivaju i uspješno stvaraju, on istražuje faktore uspona i napretka kao i uzroke propadanja država, a da se pri tome rijetko opredjeljuje za ono što je bolje. Machiavelli dijeli države na monarhije

4 *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija* jesu komentar uz prvih deset knjiga poznate rimske povijesti Tita Livija.

5 Niccolo Machiavelli, *Vladar* u: »Politička djela, Vojno-teorijska rasprava, Diplomatska izvješća, Pisma, Povijesni spisi, Književna djela«, Globus, Zagreb 1985, str. 125.

6 *Isto.*

i republike i promatra ih kao činjenice objektivnog svijeta. Razmatra načine na koje se postaje vladarom. U stvari, načini na koje se postaje vladarom različiti su i odgovaraju određenome tipu vladavine. Ako se do vladarskog položaja ne dolazi zlodjelima ili nekim drugim nepodnošljivim nasiljem, već naklonošću sugrađana, to jest pomoću naroda, taj novi oblik vladavine Machiavelli naziva građanskom vladavinom. »Prema tome, onaj tko postane vladarom pomoću naroda mora zadržati njegovo prijateljstvo. To će mu biti lako, jer narod ne traži drugo do da ne bude ugnjetavan«⁷. Takvom novom obliku vladavine teži građanska klasa (koja se bori protiv ostataka feudalizma, rascjepkanosti države i slabe državne vlasti) kao idealnom obliku u kojemu će naći institucionalno-politički okvir za oživotvorenje svojih ekonomskih ciljeva i interesa.

Dok u *Vladaru* Machiavelli raspravlja o monarhijama, u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija* pažljivo razmatra republikanski oblik vladavine. Tako je, po njegovu shvaćanju, za osnivanje države bolja apsolutna vlast, vlast jednoga čovjeka, dok je za održavanje vlasti bolje da je vlast umjerenija nego apsolutna te je bolje da u toj fazi vlast obavlja više lica. Preduvjet za postojanje republike jest apsolutna jednakost. Kasnije Machiavelli odustaje od te tvrdnje i smatra da je republikanski oblik vladavine moguć i tamo gdje postoji nejednakost. Za Machiavellija nije najbitnije pitanje koji je oblik vladavine najbolji: monarhijski ili republikanski. On je mnogo više zaokupljen pitanjem opstanka države, odnosno pitanjem kako organizirati državu da bude moćna, stabilna, slobodna, napredna. Machiavelli opaža da oblik vladavine ovisi o društvenoj strukturi, a ona se, prema njegovu shvaćanju, sastoji od naroda, velikaša i vladara. U pojam narod Machiavelli uključuje građansku klasu, sitne obrtnike i najamne radnike. On ističe važnost pripadanja puku ili velikašima (siromašnim ili bogatim) za razumijevanje konkretnih političkih akcija. Međutim, neposredne uzroke političkih pojava Machiavelli često nalazi u psihološkim motivima koji pokreću ljude na konkretne akcije, pri čemu zapaža utjecaj klasnog položaja na motivaciju volje. Za Machiavellija politika nije toliko učenje o suštini države⁸ koliko je to sama konkretna ljudska politička akcija. Machiavelli mnogo više istražuje sredstva koja donose uspjeh i efikasnost u političkoj aktivnosti, nego ciljeve same aktivnosti.

Machiavellijevo shvaćanje politike i države (kao i cijela njegova politička teorija) mora se promatrati u kontekstu vremena i prostora u kojemu je nastalo. On veoma dobro proučava nedostatke rascjepkanosti Italije te se zalaže za nacionalno jedinstvo koje pridonosi nacionalnoj snazi, kao i za jaku državu bez koje nisu mogući uspjeh i progres historijski novog, tzv. građanskog načina proizvodnje.

Centralističke apsolutne monarhije (države), koje se u to vrijeme stvaraju, bile su neophodan uvjet društvenog napretka kapitalizma i nove klase, buržoazije, nasuprot feudalnoj rascjepkanosti. Machiavellijevu političku misao nije moguće upoznati samo čitanjem njegovih političkih djela, već je neophodno poznavanje konstelacije povijesne Italije u kojoj je njegova misao o politici i državi nastala. Machiavelli je u svojim djelima samo odrazio stvarnost (državu

7 Isto, str. 116.

8 Država je kod Machiavellija sama sebi cilj, ona je sama za sebe vrijednost. Moral je jedno od sredstava za osiguranje države.

koja je jačala i koju je smatrao veoma važnom pojavom društvenog života), prirodu i duh vremena, a zaključke o državi i društvu izvodio je na osnovi iskustva, promatranja činjenica koje je objašnjavao kauzalnim putem. On istražuje sastav države, njezine vrste, uzroke njezina napretka i propadanja, ali ne ulazi dovoljno u suštinu proučavanja niti istražuje klasnu borbu i ekonomsku strukturu društva. Ne uočava da materijalni uvjeti života društva determiniraju, u krajnjoj liniji, granice svih ostalih procesa. On polazi od toga da su uspjeh i vještina vođe (bez obzira da li je monarh ili predsjednik republike), a prije svega njegove sposobnosti, uzrok napretka ili progresa državnog života. Nije shvatio da određene političke institucije mogu funkcionirati samo ako se oslanjaju na određene društvene snage, na određenu ekonomsku i socijalnu strukturu društva.

Machiavellijeva razmišljanja nisu cjelovita i nedovoljno su sistematična, a u njegovim zaključivanjima nema generalizacija o povezanosti ekonomije, društva, politike i države, iako svoje zaključke potkrepljuje brojnim primjerima. Njegovi su stavovi često proturječni, što ograničuje domet njegove političke misli, ali ne umanjuje njegovu ulogu i doprinos istraživanju i proučavanju političkog života. Machiavelli ne poznaje termin politički sistem, no u svojim djelima proučava mnoge elemente koje, po današnjim kriterijima, smatramo važnim za politički sistem. Zbog novog pristupa, izrazito realističkog, u istraživanju vlasti, politike i društva, kao i razlikovanja političke od drugih sfera društvenog života, Machiavellija, tog čovjeka renesanse, s pravom nazivaju prvim modernim misliocem, prvim građanskim teoretičarem države i politike i utemeljiteljem moderne, samostalne političke znanosti.

Spomenut ćemo još neke predstavnike političke misli u čijim se razmišljanjima o odnosu političke i društvene sfere života mogu zapaziti neki elementi političkog sistema.

Jean Bodin je prvi razvio i sistematski izložio ideju državne suverenosti.⁹ Osnovna značajka političke zajednice, po kojoj se ona razlikuje od svih drugih društvenih zajednica, jest suverenost, a ona je nedjeljiva, apsolutna, jedinstvena i trajna vlast. Da bi razvio pojam suverenosti, Bodin ulazi u suštinska razmatranja o državi i u njezine odnose s društvom i u tom kontekstu uočava vezu između materijalnih, društvenih i prirodnih uzroka, s jedne, i prirode države, odnosno njezinog nastanka, s druge strane. Interesantna su njegova razmišljanja o oblicima države koje, ovisno o tome tko u državi vrši suverenu vlast, dijela na monarhije, demokracije i aristokracije¹⁰ i oblicima vlade koje određuje prema tome koje društvene snage imaju mogućnost da sudjeluju u vršenju javnih funkcija. Bodin je odlučan pristaša apsolutne monarhije¹¹ čiji

9 Suverenost je, prema Bodinovu određenju, *najviša* (trajna) vlast nad podanicima i građanima koja je pravno neograničena. Ona ne samo što je najviša, ona je *netuđiva* i *nedjeljiva*. Bodinova teorija suverenosti imala je, prije svega, praktični cilj: utjecati na politički život. Bodin se kao teoretičar koji izražava interes buržoazije zalagao za jaku državu, za apsolutnu i suverenu vlast kralja koja jedino može spasiti Francusku.

10 Godine 1576. Bodin je izdao svoje glavno djelo *Šest knjiga o republici*. Republika označuje državu, a ne oblik vladavine suprotan monarhiji.

11 Bodin je monarhiju podijelio u tri oblika: senjorijalnu, tiranijsku i legitimnu. Prvim dvjema je princip osobna korist i samovolja. Zato se Bodin zalaže za legitimnu monarhiju u kojoj je vladar sklon podanicima.

prestiz želi obnoviti, ali ne kao neograničenu samovolju, već kao garantirani politički poredak u kome vladar sklon podanicima vlada po načelima unutrašnje građanske harmonije i pravde, jer je samovolja nespojiva s pravom. Praktični razlozi i tadašnje stvarne političke prilike i potrebe u Francuskoj dovele su do teorijskog uobličavanja Bodinove političke misli. Politička vlast u Francuskoj u njegovo doba bila je podijeljena i potresena religioznim ratovima.

U svojim istraživanjima Bodin primjenjuje historijsku i empirijsku metodu, ali se mogu zapaziti i tragovi sociološkog pristupa u proučavanju političkih pojava društvenog života.¹²

Politička misao *Johna Locke*a, kojom je proniknuo u prirodu politike i društva, u nekim aspektima predstavlja značajnu etapu u procesu pripremanja i stvaranja temeljnih pretpostavki za konstituiranje političkog sistema i političke znanosti.

Svojom teorijom o privatnom vlasništvu i političkoj vlasti kao njezinu zaštitniku, zatim teorijom o podjeli vlasti kao i idejno-teorijskim učenjem o nepovredivom, prirodnom i neotuđivom pravu čovjeka i zaštiti njegovih sloboda te teorije o ugovoru između građana i vlasti, John Locke izvršio je praktično-politički utjecaj na mnoge buržoaske političke sisteme u procesu njihova konstituiranja.¹³ Razrađujući ovu ideju Locke smatra da je privatno vlasništvo temelj građanskog društva i vlade.¹⁴ Prema Lockeovu shvaćanju, vlasništvo nastaje u prirodnom stanju¹⁵ u kome su ljudi slobodni i jednaki te sami raspolazu svojom imovinom i ličnošću. Ali, da bi se osiguralo nesmetano uživanje privatnog vlasništva, odnosno da bi se zaštitilo neograničeno prisvajanje materijalnih dobara, ljudi stupaju u građansko društvo. »Stoga je veliki i glavni cilj udruživanja ljudi u države i njihovog stavljanja pod vladu očuvanje njihove svojine.«¹⁶ U privatno vlasništvo, koje je nepovredivo, sveto i neprikosnoveno, Locke uključuje ne samo materijalna dobra već i život i slobodu. Ulazeći u političku zajednicu na osnovi ugovora kako bi osigurali svoju ličnost i dobra ljudi se, prema Lockeovu mišljenju, ne odriču svoje slobode i svoga vlasništva iz prirodnog stanja nego ih samo ograničuju. Zakoni, sudovi i policija proizvod su građanskog društva i kao takvi ne postoje u prirodnom stanju. Locke se zalaže za one institucije koje su sposobne da osiguraju u najvećoj mjeri ljudsku slobodu. Najveću garanciju ljudske slobode Locke vidi u načelu podjele vlasti na legislativnu, egzekutivnu i federativnu vlast.¹⁷ Ako bi te tri vasti bile koncentrirane u rukama jedne osobe moglo bi doći do ugrožavanja sloboda. Stoga se donošenje zakona mora odvojiti od njegova izvršava-

12 Ne samo što je Bodin bio tvorac teorije državnog suvereniteta, već je njegova velika zasluga u tome što je već tada formulirao ideju slobode i privatnog vlasništva.

13 Osnovni idejno-teorijski temelji Lockeova učenja o nepovredivom, prirodnom i neotuđivom pravu čovjeka i zaštiti njegovih sloboda našli su svoje mjesto u *Deklaraciji o nezavisnosti SAD* iz 1796. godine.

14 Ovu ideju Locke je razradio u svome osnovnom i veoma utjecajnom djelu *Dvije rasprave o vladi* u kojemu središnje mjesto pripada raspravi o porijeklu, domaćaju i svrsi građanske vlade.

15 Prirodno stanje, prema Locke, jest stanje »mira, dobre volje, međusobne potpore i čuvanja«.

16 John Locke, *Dve rasprave o vladi*, II, Beograd 1978, str. 72. O tome Locke govori na više mjesta u svojoj raspravi: str. 55, 72, 79. i 119.

17 Federalna vlast, prema Locke, obuhvaća upravljanje vanjskom sigurnošću, *nav. dj.*, str. 83.

nja. Zakone mora donositi skupština, a izvršavati određeni članovi društva. Teorija o podjeli vlasti našla je praktičnu primjenu u mnogim buržoaskim političkim sistemima kao izraz kompromisnih težnji buržoazije i plemštva. Dok je buržoazija trebala sudjelovati u donošenju zakona, plemstvu je bila namijenjena izvršna vlast. Locke priznaje da je legislativna vlast vrhovna vlast u državi koja donosi zakone, ona je »duša koja daje formu, život i jedinstvo države«. Ali, vrhovna vlast nije neograničena. Prema Lockeu, ona je ograničena prirodnim zakonima. Locke odbacuje ideju o postojanju suverene vlasti u državi. »Premda je zakonodavna vlast... vrhovna u svakoj državi ipak... ona nije niti može da bude apsolutno arbitrarna nad životima i imovinom drugih ljudi... To je vlast koja nema nikakvog drugog cilja sem očuvanja i zbog toga nikad ne može da ima pravo da uništi, porobi ili hotimično osiromaši podanike«.¹⁸

Locke je zagovarao konstitucionalnu monarhiju kakva se razvila u Engleskoj kao vladajući sistem poslije revolucije. Prema Lockeovu mišljenju, jedina vlast je legitimna ako je za svoj postupak i egzistenciju dobila pristanak zainteresiranih. Svaka je vlada ograničena u svojoj moći i postoji samo na osnovi suglasnosti onih kojima se vlada (suglasnost između građana i vlasti). Takva vlast ne može biti samovoljna. Konceptcija ograničene moći političke zajednice izražavala je težnju onih društvenih snaga koje su nastojale da se vlast monarha ograniči zakonom.

Locke je ideolog buržoazije i teoretičar buržoaske revolucije te je razumljivo što njegova politička misao izražava ideal te klase. Teorija o vlasništvu otkriva buržoasko porijeklo njegova mišljenja.

Značajnoj grupi mislilaca u čijim se radovima mogu zapaziti konstitutivni elementi političkog sistema pripada i *Ch. L. Montesquieu*, čije proučavanje političkih pojava i pravnih institucija predstavlja predmet izuzetne pažnje već više stoljeća.

U *Duhu zakona* Montesquieu pokušava objasniti zakonitost društvenog života i utvrditi zakonodavstvo po kojem bi se, u skladu s prirodnim i razumnim principima, organizirao društveni i politički život. Interesantna su njegova politička istraživanja o odnosu politike, prirodnih i društvenih faktora, kao i vrlo utjecajna teorija o podjeli vlasti. U svojim istraživanjima, služeći se historijsko-komparativnim primjerima,¹⁹ Montesquieu ukazuje da postoji međusobni utjecaj između zakona, prirodnih faktora i principa vladavine, odnosno da geografski faktori (klima, tlo, reljef, veličina teritorija) utječu na prirodu zakona i političko uređenje. Zakoni, kaže Montesquieu, »trebaju voditi računa o fizičkom sastavu zemlje: hladnoj, žarkoj ili umjerenoj klimi; kvaliteti tla, njegovom položaju i veličini; načinu života naroda, radnika, lovaca ili pastira. Oni trebaju voditi računa o stupnju slobode koji ustav može održati; o religiji stanovnika, njihovim sklonostima, njihovom bogatstvu, njihovom broju, njihovoj trgovini, njihovim običajima, njihovim ponašanjima. Napokon, oni se i međusobno odnose; oni su zbog toga u odnosu prema svom porijeklu, s ciljem zakonodavca s poretkom stvari, na kojima su izgrađeni«.²⁰

18 John Locke, *nav. dj.*, II, str. 76. i 77.

19 Ch. Montesquieu, *Razmatranja o razlozima veličine Rimljana i njihove propasti*, Zagreb 1917.

20 Ch. Montesquieu, *Duh zakona*, u: Nerkez Smailagić, »Historija političkih doktrina«, Naprijed, Zagreb 1970, str. 271, 272.

Iz prirodnih faktora, koje smatra osnovnim, Montesquieu izvodi religiju, običaje, naravi, oblik vladavine, duh naroda. On smatra da je i uloga političkog faktora, odnosno političko uređenje značajno i da ono određuje duh zakona i osobine zakonodavstva. Montesquieu još nije uočio da postoji međuzavisnost između ekonomsko-socijalne strukture i političkog faktora. U svome glavnom djelu *Duh zakona* on u velikoj mjeri razvija teoriju vladavine. U tom kontekstu postojeće oblike vladavine klasificira na republike, monarhije i despocije.²¹ Njegova misao da zakonodavstvo ovisi o oblicima vladavine i da su svakom obliku vladavine potrebni posebni zakoni u suštini je proturječna, jer jednom mu je zakon tvorevina razuma, a drugi put je razum tvorevina zakona i onoga što ga uvjetuje. No, bez obzira na tu proturječnost, čini se da on zakone društvenog života izvodi iz razuma, a ne iz objektivnih društvenih odnosa.

Posebnu pažnju Montesquieu posvećuje pitanju političke slobode.²² Nakon što je razmotrio više značenja slobode, ističe da se »politička sloboda ne sastoji u tome da se čini ono što se želi.«²³ Sloboda je »pravo da se čini sve što zakoni dopuštaju.«²⁴ Sloboda za Montesquieua znači ostvarenje zakonitosti. »Politička sloboda jednog građanina sastoji se u onome unutarjem spokoju koji potječe iz spoznaje koju svatko ima o svojoj sigurnosti. A da bi se imala ta sloboda, potrebno je da oblik vladavine bude takav da se građanin ne mora bojati drugoga građanina.«²⁵ Način da se osigura vladavina zakona kao najvećeg dobra u državi, odnosno politička sloboda jest *podjela vlasti*. Da bi se osigurala sloboda i onemogućila samovolja neophodno je da vlast pripada različitim organima. »U svakoj državi postoje tri vrste vlasti: zakonodavna, izvršna što se tiče međunarodnog prava i izvršna vlast što se tiče građanskog prava.

Prva služi da vladar ili magistar stvara zakone za neko određeno ili stalno vrijeme i popravlja ili ukida one koji su već stvoreni. Druga služi da se sklapa mir ili objavljuje rat, odašilju ili primaju ambasadori, osigurava država, sprečavaju napadi. Treća, napokon, služi da se kazne zločini ili rješavaju sporovi među pojedincima. Ona posljednja zvat će se pravosuđem, a druga jednostavno izvršna vlast.«²⁶

Svojom koncepcijom o podjeli vlasti Montesquieu je izvršio snažan utjecaj na konstituiranje političkog sistema SAD. Tu će tezu o podjeli vlasti prihvatiti buržoazija da bi prikrla klasni karakter političke vlasti. Mehanizam podjele vlasti predviđa da zakonodavna vlast pripada predstavničkom organu, izvršna kralju, a sudska sudovima. Zakonodavna vlast izražava se postojanjem

21 U republike Montesquieu svrstava demokracije i aristokracije. »Demokracija i aristokracija nisu po svojoj prirodi slobodne države. Politička sloboda postoji samo pod umjerenim oblikom vladavine. Ali ona nije uvijek ni u umjerenim državama. Oni postoji u njima samo kad se ne zloupotrebljava vlast« (nav. dj., str. 273).

22 »Razdvajam zakona koji stvaraju političku slobodu u njenom odnosu prema ustavu od onih koji je ostvaruju u njenom odnosu prema građanima« (nav. dj., str. 272).

23 Nav. dj., str. 272.

24 Nav. dj., str. 273.

25 Nav. dj., str. 274.

26 Nav. dj., str. 273.

dvaju predstavničkih domova; doma biranog općim glasanjem i doma u koji ulaze predstavnici aristokracije.²⁷

U *Duhu zakona* Montesquieu analizira britanske političke institucije. Kroz model engleskoga državnog uređenja daje kritiku apsolutizma u Francuskoj. Englesku ustavnu monarhiju smatrao je uzorom kome treba težiti.

Svojom tezom o podjeli vlasti Montesquieu želi pomiriti interese feudalne monarhije i krupnog građanstva i integrirati ih u političku strukturu Francuske. No, protivnik je davanja prava glasa nižim slojevima i obespravljenim masama. Svojom izjavom da se vlast ne smije raspliniti u rukama nižih slojeva, Montesquieu izražava svoje klasno opredjeljenje i zalaganje za utjecaj vlasničke klase društva na njegovo političko konstituiranje. Njegova ideja o ustavnoj vladavini označila je značajnu fazu u razvoju evropskog političkog sistema.

Po svojoj originalnosti, još jedan mislilac zaslužuje da se osvrnemo na neke njegove ideje kojima je mnogo pridonio spoznaji o autonomiji političke sfere i njenom odnosu prema društvenoj sferi. To je *Jean Jacques Rousseau*. Njegova progresivna (premda idealistička) razmišljanja o izvorima i posljedicama privatnog vlasništva, o izvorima društvene nejednakosti i nepravde i danas impresioniraju suvremenog istraživača.

Polazna točka svih njegovih promišljanja jest traženje političkih rješenja i načina da se konstituiru takav model društva u kojemu neće biti nejednakosti i u kojemu će pojedinci biti sretni. U svome poznatom djelu *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*²⁸ Rousseau raspravlja o pitanju postanka države, kao i uzroka koji su doveli čovjeka u položaj ekonomske i političke nejednakosti. Postavio je hipotezu o prirodnom stanju i prirodnom čovjeku. Njegova je polazna pretpostavka da su svi ljudi u prirodnom stanju slobodni i jednaki,²⁹ ne postoje ni privatno vlasništvo niti državna vlast. Napuštanjem prirodnog stanja i prijelazom u društveno stanje nastaje ekonomska i politička nejednakost.

»Ali od trenutka kada je čovjek osjetio potrebu za pomoći drugoga, kad je opazio da bi njemu samome bilo korisno da ima zalihe za dvojicu, jednakost je iščezla, pojavilo se vlasništvo, rad je postao nužda i prostrane šume pretvorile su se u ljupka polja koja je trebalo zalijevati ljudskim znojem i na kojima će se uskoro vidjeti kako s ljetinama kliju i rastu ropstvo i bijeda.«³⁰ Rousseau pridaje veliku pažnju razvoju proizvodnih naga. Metalurgija i poljoprivreda pokrenuli su veliku revoluciju, doveli do nastanka obradivih površina i njihove diobe, prvih pravila prava, privatnog vlasništva, a zatim i do ropstva i bijede. Privatno vlasništvo bila je osnova na kojoj su se stvarali

27 »Na taj način, zakonodavna vlast bit će povjerena i tijelu sastavljenom od plemstva i tijelu koje će biti birano da zastupa narod, a oba će imati svoje posebne skupštine i svoja posebna odlučivanja, odvojene poglede i interese. I. Izvršna vlast treba da bude u rukama monarha, zato što ovaj dio vladanja, koji gotovo uvijek treba da momentalno djeluje, može bolje da upravlja jedan nego njih više« (nav. dj., str. 275).

28 Jean Jacques Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Školska knjiga, Zagreb 1978.

29 Postojala je jedino prirodna ili fizička nejednakost: razlike u godinama, zdravlju, snazi tijela, kakvoći duha i duše (nav. dj., str. 29).

30 Jean Jacques Rousseau, nav. dj., str. 56.

građansko društvo i nejednakosti među ljudima.³¹ Razlike među ljudima, s obzirom na njihove sposobnosti u obradi i upotrebi metala, postale su sve izraženije i trajnije u učincima. Nastaje država kao svjesni sporazum kojega su bogati predložili siromašnima da bi zaštitili privatno vlasništvo kao garanciju mira i pravde. Njezinim nastankom pojavljuje se nova nejednakost na ekonomskoj osnovi — politička nejednakost.³² Suprotnost između bogatih i siromašnih povećana je suprotnošću između onih koji vladaju (bogatih) i onih nad kojima se vlada. Posljednji i najviši stupanj nejednakosti jest onaj na kojemu svi ljudi u svojoj nejednakosti prema despotu postaju jednaki.

U težnji da objasni složene društvene procese, a naročito klasne proturječnosti, pokazao je da je njegova misao prožeta dijalektičkom metodom; u tome je njegova najveća vrijednost. Na to je posebno ukazao Engels: »I tako se nejednakost opet obraća u jednakost, ali ne u staru prvobitnu jednakost praljudi koji ne umiju da govore, nego u višu jednakost društvenog ugovora. Ugnjetači bivaju ugnjetani. To je negacija negacije.

Već ovdje kod Rusoa imamo, dakle, ne samo tok misli u dlaku sličan onome kojim je išao Marks u 'Kapitalu', nego i u pojedinostima čitav niz dijalektičkih obrta kojima se služi i Marks: procese koji su antagonistički po svojoj prirodi koji u sebi sadrže protivrečnost, preobraćanje jednog ekstrema u svoj suprotnost, najzad, kao jezgru celine, negaciju negacije.«³³

Rousseau je svjestan da nema povratka u prvobitno stanje ako se želi povratiti izgubljena sloboda. On se zalaže za izgradnju (novih prirodnih principa) i konstituiranje demokratskog uređenja, odnosno uspostavljanje takvog oblika udruživanja ljudi kojim bi se ostvarili novi odnosi i u kojima bi čovjek ostao slobodan bez obzira što bi se pokoravao političkoj vlasti u društvenoj zajednici. U stvari, *Društveni ugovor* razmatra mogućnost da se pronađe takav građanski poredak koji će na principima prirodnog prava izgraditi jedno zakonsko stanje.

Društveni ugovor, to najpoznatije Rousseauovo djelo, po osnovnom je sadržaju demokratska teorija koja sadrži načela što će postati temelj građanskog shvaćanja demokracije (sloboda, jednakost i suverenost naroda). Ljudi su, prema shvaćanju Rousseaua, sklopili ugovor između sebe da bi osigurali svoja individualna prava: pravo na slobodu, jednakost i ravnopravnost, a ne

31 »Ali treba primijetiti da su društvo u začetku i već uspostavljeni odnosi među ljudima iziskivali od njih značajke različite od onih koje su imali u primitivnom ustrojstvu, da se u ljudska djelovanja počela uvlačiti moralnost i, budući da je svatko prije zakona bio sam sudac i osvetnik nanesenih mu uvreda, dobrota koja je odgovarala čistom prirodnom stanju više nije odgovarala društvu koje je nastajalo, da je bilo potrebno da kazne postanu strože što su prilike za uvredu postajale češće, i da je teror osveta trebalo zamjenjivati uzdama zakona« (nav. dj., str. 55).

32 »...Svi su potrčali u susret okovima vjerujući da im osiguravaju slobodu. Jer, premda su bili dovoljno razumni da shvate prednost političkog uređenja, nisu bili dovoljno iskusni da predvide njegove opasnosti... Takvo je bilo, ili je trebalo biti porijeklo društva i zakona, koji su slabome stvarali nove okove, a bogatome dali nove snage, bespovratno uništili prirodnu slobodu, zasnagda učvrstili zakon vlasništva i nejednakosti...« (nav. dj., str. 60). Vremenom se nejednakosti produbljuju. »Slijedimo li razvoj nejednakosti kroz te razne promjene otkrit ćemo da je njezin prvi iskaz bio ustanovljenje zakona i prava vlasništva, drugi uspostavljanje magistrature a treći i posljednji bilo je pretvaranje zakonite vlasti u samovlašće« (str. 67).

33 Fridrich Engels, *Anti-Diring*, Kultura, Beograd 1959, str. 153, 154.

da bi se pokorili apsolutnoj svemoći države.³⁴ »Čovjek je društvenim ugovorom izgubio prirodnu slobodu i neograničeno pravo na sve što ga mami i što može očekivati a dobio je građansku slobodu i vlasništvo nad svim što posjeduje.«³⁵ U tome pogledu treba razlikovati prirodnu slobodu, koja je ograničena samo snagom pojedinca, od građanske slobode, koja je ograničena općom voljom.³⁶ Sloboda je, prema tome, formulirana u Rousseauovoj koncepciji tako da se čovjek ulaskom u društvo odriče svojih prirodnih prava u korist države, odnosno svaki se pojedinac, unoseći svoju ličnost i snagu u zajednicu, odriče svojih prava u korist jedne »opće volje«. Iako to znači stanovito ograničenje pojedinca, on zauzvrat dobiva sigurnija građanska prava. »... Jer, ako je suprotstavljanje pojedinačnih interesa učinilo potrebnim ustanovljavanje društva, tek ih je suglasnost tih istih interesa učinila mogućim.«³⁷ Sloboda se može očuvati samo u takvoj državi gdje svi ljudi sudjeluju u donošenju zakona i daju svoju suglasnost i gdje su zakoni izraz opće volje.³⁸ Rousseau smatra da postoji velika razlika između *volje svih* i *opće volje*, jer opća volja vodi računa o zajedničkom interesu, a volja svih, kao zbroj zasebnih volja, o privatnom interesu. Opća se volja izražava u političkom predstavništvu direktno.

Rousseau potpuno poistovjećuje *suverenost* i *opću volju*: opća volja je ostvarenje suverenosti. U tome kontekstu on navodi i karakteristiku suverenosti: njezinu neotuđivost. Vlast se može prenositi, ali opća volja je neprenosiva. Stoga je svako otuđenje suverenosti nezakonito i narod se ne može odreći toga svog prava. Prema tome, zakonit je samo onaj poredak u kojemu narod izvršava svoju suverenost. Iz istih je razloga suverenost i *nedjeljiva*. »Jer volja je ili opća ili to nije, ona je volja cijelog naroda ili samo jednog dijela. U prvom slučaju, ta izjavljena volja je čin suverenosti i stvara zakon. U drugom slučaju ona je samo pojedinačna volja ili čin magistrature, ona je u najboljem slučaju dekret.«³⁹ Rousseau ističe nedjeljivost suverenosti bez čega nema ni opće volje niti zajedničkog interesa. Budući da je opća volja uvijek usmjerena k općem dobru, javnom interesu, suverenost je, prema tome, i *nepogrešiva*.

Kao što se može vidjeti, Rousseau pridaje pojmu suverenosti⁴⁰ novi smisao. Da budemo precizniji: novost nije u njegovoj konstataciji da je narod izvor suverenosti, već u tome što ide dalje i ističe da narod ne može povjeriti ostvarenje suverenosti onome tko vlada, jer je suverenost u vidu opće volje uvijek u narodu. Tako se s pravom može reći da poistovjećivanjem suverenosti s općom voljom, društvenim se ugovorom stvara takav državni oblik u kome je narod suveren. Time teorija suverenosti dobiva demokratski karakter, a bit suverenosti svodi se na vladavinu naroda samim sobom.

34 »Odreći se svoje slobode znači odreći se svojstva čovjeka, prava čovječnosti, čak i svojih dužnosti.« Jean Jacques Rousseau, *Društveni ugovor*, Skolska knjiga, Zagreb 1978, str. 98.

35 *Isto*, str. 104.

36 Jean Jacques Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 104.

37 *Nav. dj.*, str. 107.

38 Pod općom voljom Rousseau misli na volju većine.

39 *Nav. dj.*, str. 108.

40 »Što je onda zapravo čin suverenosti...? To je zakonit sporazum, jer kao osnovu ima društveni ugovor, jednakoprava, jer je zajednički za sve, koristan jer ne može imati drugi cilj do opće dobro, i čvrst jer su mu jamac snaga javnosti i vrhovna vlast.« *Nav. dj.*, str. 112.

Nadalje, Rousseau ističe da suverenost ne može biti reprezentirana, jer je ona sadržana u općoj volji, a volja se ne može predstavljati. Narodni zastupnici ne mogu biti njegovi predstavnici, već samo povjerenici. Rousseau smatra da se vlast u donošenju zakona ne može dijeliti. Prema tome, suverenost je opća volja, a njezin je izraz zakon. Narodna suverenost je, prema Rousseauovu shvaćanju, u funkciji zakona. Stoga on razlikuje zakonodavstvo i upravu. Budući da prirodnom zakonu nedostaje sankcija pa kao takav ne može regulirati društveni život odnosno prava i dužnosti čovjeka, u građanskom su stanju sva prava određena zakonom. Kako je samo narod suveren i kako samo on može donositi zakone, proizlazi da su suverenost i zakon identični, odnosno da je zakon drugo ime za narodnu suverenost i da je, prema tome, narod jedini zakonodavac. Zakonodavna vlast neodvojiva je od naroda. Samo tamo gdje se poštuje društveni ugovor, organizirana državna vlast je zakonita te samo takva država ima status legitimne države — zbiljske političke zajednice.

Narod je nosilac suverenosti ali, kako se vidi iz *Društvenog ugovora*, vršenje suverenosti varira od potpune demokracije preko aristokracije do apsolutne monarhije.⁴¹ Onaj tko stvara zakon, ističe Rousseau, zna bolje od bilo koga drugog kako se on mora provoditi ili tumačiti. Stoga se čini da bi najbolje ustrojstvo bilo ono u kojemu bi izvršna vlast bila spojena sa zakonodavnom. Ali, to ipak čini vladavinu u stanovitom smislu nedovoljnom. Nije dobro, smatra Rousseau, da onaj tko stvara zakone ujedno ih i izvršava. Zakonodavna vlast može pripadati samo narodu, a zakonito obavljanje izvršne vlasti pripada vladi na čijem se čelu nalazi vladar ili magistrat. Rousseau razmatra mogućnost postojanja monarhijskog oblika vladavine kao veoma pogodnog za velike države. Da bi se monarhija stvorila, potrebno je da ju prihvati narodna skupština, to jest ona mora biti izborna. Ali, Rousseau daje prednost aristokraciji koju smatra demokratskim oblikom vladavine. U aristokraciji Rousseau vidi takav oblik vladavine u kojemu izvršne funkcije vlasti (koje je suveren narod dodijelio) obavlja ograničeni, mali broj izabраниh najspособnijih ljudi s mnogo marljivosti i povjerenja. Prema tome, aristokracija, po mišljenju Rousseaua, nije vladavina po imetku ili po nasljedstvu.

Rousseau odvaja izvršnu vlast od naroda kao izvora svake vlasti i svih ovlaštenja. Nosioци izvršne vlasti samo su službenici naroda koji ih postavljaju i opoziva kada to želi.

Kao ideolog revolucionarne sitne buržoazije koja će iznijeti revoluciju, Rousseau je svojom političkom mišlju izrazio težnje te društvene klase. Nije uočio da je država proizvod društva na određenome stupnju njegova razvoja, nego stvaranje države i njezinih institucija temelji na razumu. Takav koncept države i društvenog ugovora bio je idealistički i nosio je u sebi elemente utopijske vizije. No, bez obzira što je *Društveni ugovor* imao utopijski karakter bio je veoma cijenjen te je izvršio veliki utjecaj na društvene klase koje su iznijele francuske revoluciju.

⁴¹ Rousseau razlikuje tri oblika vladavine: demokraciju, monarhiju i aristokraciju. Demokraciju smatra idealnim oblikom vladavine, ali za nju pretpostavlja postojanje određenih uvjeta: vrlo mala država u kojoj će se ljudi poznavati, jednostavnost običaja, jednakost u položaju i imućnosti bez čega nema jednakosti u pravima i odsustvo luksuza.

Razdoblje neposredno nakon francuske revolucije i historijskog trenutka kad dolazi do uobličavanja znanstvenog pogleda na politiku i politički sistem, što su ga izvršili osnivači znanstvenog socijalizma, Marx i Engels, obilježeno je značajnim idejno-političkim i teorijskim doprinosom istaknutih predstavnika ranog, to jest utopijskog socijalizma: Babeufa, Fouriera, Owena, Saint-Simona i drugih.⁴² Iako su njihove političke ideje i utopijska vizija budućeg društva te zamisli o putovima, sredstvima i metodama borbe kojima treba stići do željenog cilja bile nerealne i naivne, ipak su u nekim aspektima trajno, historijski značajne, naročito kad je riječ o izgrađivanju koncepcije modernoga društva i uobličavanja socijalizma kao posebne teorije društva.

Bez obzira na njihove konstrukcije utopijskog modela budućih društvenih zajednica, koje su trebale biti sredstvo prosvjeđivanja društva, predstavnicima ranog socijalizma pripada značajno mjesto i zbog njihove oštre kritike *privatnog vlasništva* čije uvođenje smatraju velikom greškom, izvorom čovjekove nesreće, svih nevolja, patnji i nepravdi. Oštro su kritizirali buržoasku politiku, ideologiju i duh *laissez-faire*, *laissez-passer*, ocjenjujući je kao izvor bijede i nejednakosti. Protivili su se primjeni nasilja u borbi za političke ciljeve. Odbacuju političke metode borbe kao sredstvo društvene promjene. Oni nisu uočili historijsku ulogu i revolucionarni potencijal radničke klase kao subjekta društvenoga progressa i socijalističkog preobražaja niti su otkrili klasnu suštinu unutrašnjih proturječnosti koje su istraživali. U klasnoj borbi proletarijata — iako imaju u vidu njegovu socijalnu bijedu — vidjeli su deformacije koje treba odbaciti. Radikalne promjene u društvu, prema njihovom mišljenju, mogu se ostvariti reformiranjem sistema, izgradnjom pravednog modela društva, masovnim prosvjeđivanjem i pozivanjem na razumnu državu i društvo. Ukažući na njihovo značenje Engels je pisao: »Svoj trojici zajedničko je to što ne istupaju kao predstavnici interesa proletarijata, koji je za to vrijeme historijski već bio nastao. Kao i prosvjetitelji, tako i oni hoće da odmah oslobode cijelo čovječanstvo a ne najprije jednu određenu klasu. Kao i prosvjetitelji i oni hoće zasnovati carstvo razuma i vječite pravde; ali se njihovo carstvo razlikuje od carstva prosvjetitelja kao nebo od zemlje. Buržoaski svijet, uređen po načelima tih prosvjetitelja, isto tako je nerazuman i nepravedan, i stoga se mora odbaciti kao i feudalizam i svi raniji društveni poreci. Što istinski razum i pravda nisu dosad vladali u svijetu dolazi jedino od tuda što ih ljudi nisu shvatili kako treba. Nije bilo onog genijalnog pojedinca koji se sada pojavio i koji je spoznao istinu, što se on sada pojavio, što je istina baš sada spoznata to nije neminovan događaj koji nužno proizlazi iz povezanosti historijskog razvitka nego puka sretna slučajnost.«⁴³

Usprikos utopijskoj viziji budućeg društva kao i činjenici što samo opisuju buduće »pravedno« društvo, ali ne govore o tome kako ostvariti željene promjene, oni su svojim učenjem ipak, na određeni način, pripremali teorijsku osnovu političkog sistema. I u tome je njihov veliki značaj.

Znanstveno utemeljene politike i političkog sistema nerazdvojno je povezano s teorijskim i metodološkim doprinosom osnivača znanstvenog soci-

42 Saint-Simon, ulomci iz *Textes choisis*, u: N. Smailagić, »Historija političkih doktrina«, II, str. 178—189; G. Babeuf, *Conspirations...*, sv. II, str. 95—98, u: nav. dj., str. 189—194.

43 Friedrich Engels, *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*, u: »Glavni radovi Marxa i Engelsa«, Zagreb 1979, str. 1156. i 1157.

jalizma, Marxa i Engelsa, kao i novim metodološkim saznanjima što ih je donio razvoj društvenih znanosti posljednjih nekoliko desetljeća.

Da bi došlo do konstituiranja znanstvenog shvaćanja političkog sistema i da bi se politički sistem pojavio i afirmirao u suvremenom značenju bilo je neophodno da se steknu određene objektivne materijalne i druge pretpostavke, odnosno da nastane takva ekonomsko-socijalna struktura analizom koje je — prvenstveno analizom *proizvodnih odnosa, podjele rada, klasne strukture, klasne borbe i globalnih društvenih konflikata* — bilo moguće »prvi put u čovjekov spoznajni proces obuhvatiti cjelokupno kretanje društva i funkciju pojedinačnih dijelova«.44

Nastankom takve socijalne strukture (iz koje proizlazi i Marxova misao i spoznaje ju kao historijsku) ostvarena je prvi put u povijesti sinteza znanosti i politike, odnosno jedinstvo teorije i prakse realizirano u povijesnoj ulozi radničke klase (klase kojoj pripada budućnost) i njezinim historijskim interesima.

Marxova teorija nije samo teorija o kapitalizmu, nego su u njoj sadržana neka temeljna gledišta o ljudskom društvu, kao i osnovnim tokovima njegove historije i budućeg razvoja.

Istražujući historiju modernog klasnog društva i njegovu strukturu, osnivači znanstvenog socijalizma otkrili su zakone historijskog kretanja i razvoja klasnog društva, prave izvore i suštinu klasnih podjela modernog društva, kao i pokretačke snage društvene promjene. Kapitalistički način proizvodnje stvara novu socijalnu diferencijaciju i klasnu polarizaciju, moderni masovni proletarijat kojemu, zbog objektivnih uvjeta u kojima se rađa, pripada uloga nosioca historijske promjene, pripada mu budućnost. Takvom spoznajom, Marxova metodološka pozicija dobiva novu dimenziju. S obzirom na golemi teorijski i metodološki doprinos osnivača znanstvenog socijalizma konstituiranju političke znanosti i političkog sistema, o elementima sadržanim u marksističkoj koncepciji društva i društvenog razvoja, bitnim za teorijski koncept političkog sistema, govorimo u posebnoj radu.

Štefica Deren-Antoljak

THE ORIGINS OF SCIENTIFIC ENQUIRY INTO THE POLITICAL SYSTEM

Summary

By a review of the most prominent representatives of political theory, the author traces the beginnings of scientific research into the political system. The appearance of this field of research should not be associated with the flourishing of political science in the United States of America in the early 20th century, or with the first appearance of the expression 'political system' (the term 'political system' is relatively new: it was coined in USA in the 1950s, came into use in Yugoslavia around 1963, and in the Soviet

Union only in 1971). The author suggests that the scientific scrutiny of politics and the political system is the product of favourable social conditions for this, with the ideas of Marx and Engels providing a basis for the scientific comprehension of politics and the political system, thus facilitating a synthesis of theory and practice. Although social and political ideas are always determined by the social, political and ideological milieu, they are at the same time a continuation of the preceding theoretical work, transformed, amended and evolved through time.